

אָפּנָה וּבִיגוּד כְּבִיטוּי יִשְׂרָאֵלִיּוֹת

ענת הלמן, בגדי הארץ החדשה: מדינת ישראל
הצעירה בראי הלבוש והאופנה, ירושלים: מרכז זלמן
שזר, תשע"ב, כ.452 עמ'

ספר על תולדות הלבוש במדינת ישראל הוא תרומה חשובה לחקר תרבות היום-יום בחברה הישראלית. ענת הלמן, שפרצה לתחום מחקר זה בספרה הראשון, 'אור וים הקיפוח: תרבות תל אביבית בתקופת המנדט',¹ מייחדת את ספרה החדש ללבוש ולאפנה, ומסבירה כי 'באמצעות האופנה והביגוד אפשר להאיר צדדים בלתי רשמיים בתרבות הישראלית המתהווה ובחוויות היומיום של אזרחי המדינה' (עמ' 7). ואכן הספר רב העמודים שלפנינו מעורר אצל הקורא-המבקר שאלת-על: מה מוסיף חקר הביגוד להבנתנו את רוח הזמן ואת הוויית התקופה?

חקר תולדות הלבוש מאיר מחד גיסא ענף מענפי התרבות החומרית, ומאידך גיסא מסייע להכיר מערכת סימנים רבי משמעות. הבגדים הם מוצרים עממיים ותעשייתיים, המעידים על רמתם הכלכלית, הטכנולוגית והאסתטית של בני התקופה, ובו בזמן הם מערכת צפנים שהופכת את הגוף לכלי המבטא את רוח התקופה. לבוש אינו רק כלי לכיסוי או לקישוט של הגוף ולהגנה עליו, אלא אף שפה לא מילולית שבה בני אדם מציגים עצמם והחברה מפרשת אותם. התפקיד החברתי והתרבותי של הבגדים מובן רק מתוך ההקשר של מקומם וזמנם.² הביגוד משקף את רוח התקופה ובה בעת מתפרש באמצעותה.

התקופה הנחקרת, 1949-1956, הייתה אחת הדרמטיות בתולדות המדינה, אם לא הדרמטית

ביותר. היישוב היהודי בארץ היה לראשונה עצמאי, והנהגתו החלה בעיצוב מוסדות שלטון חדשים ודאגה לכל צורכי המדינה. בד בבד הוכפלה האוכלוסייה היהודית בארץ, ולפני הממשלה ניצבה משימת ענק של קליטת ניצולי שואה ופליטים יהודים מארצות האסלאם, שראו במדינת ישראל החדשה ארץ מקלט. מחקר בגדי הארץ החדשה כולל לא רק את הכרת ייצור הטקסטיל אלא גם את בחינת מעורבות השלטון בביגוד של האזרחים כפי שבאה לידי ביטוי במשטר הצנע. משטר הצנע הכתיב במדויק לא רק את אספקת המזון לתושבים אלא גם את לבושם. ספרה של הלמן, שמבקש לחשוף את כל אלה, הוא אפוא מחקר מורכב.

1 חיפה תשס"ח.

2 מ' שילה, 'הלבוש הנשי הירושלמי של "היישוב הישן" כביטוי אישי וביטוי ציבורי', חב"י, ה (תש"ס), עמ' 141-150.

שנות החמישים, ומאידך גיסא היא מציינת בפירוט רב מאוד את קווי האפנה שהיו נהוגים אז בארץ. האפנה יוצרה במידה מעטה לצרכים פנימיים ובעיקר כענף ייצוא שהיה אמור לחזק את כלכלת הארץ. עם זאת מעצבי האפנה זכו לתשומת לב רבה בעיתונות המקומית. תשומת לב זו התמקדה במיוחד בתצוגות האפנה שהונהגו באירועי איסוף כספים למטרות צדקה. מן הדיון בפרק זה עולה שאלה מתרולוגיות: האם הסיקור העיתונאי הנרחב של תצוגות האפנה ייצג את אורחות הלבוש בחברה היישובית, או שהיה בכך ביטוי לכמיהת הציבור לפרוץ את מעגלי המלחמה והצנע שנכפו עליו ולחזור ל'חיים נורמליים'?

הפרק השלישי בספר פורש את מדיניות הקיצוב בשנות הצנע 1949-1953, קיצוב שהתמקד במצרכי מזון ובפריטי לבוש. על פי הוראות הממשלה ניתן היה לקנות בגדים רק לפי הקצבה. הקיצוב הקשה מאוד על תושבי הארץ, שידעו מסכת ארוכה של שנים קשות: שנות מלחמת העולם השנייה, שנות המרי בשלטון הבריטי ומלחמת העצמאות. בעשור הראשון של המדינה רוב התושבים לא היו ילידי הארץ, וסיפור חייהם כלל לרוב אבדן משפחה ובריחה ממולדת שהכזיבה. משטר הצנע עורר מורת רוח בקרב רבים, והיו שניסו להערים על גזרות השלטון. הלמן מתארת את מצאי הלבוש שהוצע לציבור במסגרת הקיצוב ואת ההומור השחור שפרח בארץ כאמצעי התמודדות עם קשיי היום-יום. כיצד מתיישב סיפור הצנע עם תיאור תצוגות האפנה? נראה כי הללו כבשו את הבימה הציבורית רק לאחר ששנות הצנע הגיעו לקצן. הלמן מציינת שגם כתבי האפנה היו מודעים לפרדוקס – חברת עניים שמתעמקת בלבוש אפנתי. מחקרה של הלמן מרמז על הוויה שנעדרה עד כה כמעט כליל מהמחקר על המדינה בשנותיה הראשונות: על אף כללי הצנע

בפרק הראשון הלמן עוסקת במה שהיא מכנה: ביגוד והגמוניה. היא מבחינה בין הלבוש שרווח ברחוב הישראלי, לבוש שמסומל יותר מכול בדמותו של שרוליק, פרי מכחולו של הקריקטוריסט דוש, לבין הלבוש האירופי המכובד שהיא מכנה לבוש מהוגן. לבושו של שרוליק – כובע טמבל, חולצה בעלת צווארון פתוח, מכנס חאקי ארוך, או מוטב קצר, וסנדלים תנ"כיים – מציג את אידאל הפשטות והסתפקות במועט שחרתה על דגלה חברת היישוב החל משנות העלייה השנייה. לבוש זה היה 'מרושל במכוון, אם כי נקי ולא בהכרח מרופט' (עמ' 26). לבוש זה ייצג את היהודי החדש המתנהג בישרות וב'טבעיות', והוא היה אף לבושה של העבריה החדשה, שלעיתים המירה את המכנסיים בחצאית. בגד זה היה מקובל הן על פשוטי העם והן על מנהיגי המגזר הפועלי. טשטוש ההבדלים בין גברים לנשים ובין 'עמך' להנהגה שיקף את אתוס השוויון שהתהדרה בו החברה הישראלית. לצד הדגם הפשוט מתארת הלמן בהרחבה את הדגם המהוגן – הגבר המקפיד על לבושו, על קפל מגוהץ במכנסיים, והעוטה לעתים חליפה ועניבה, ולצדו אישה בורגנית, לבושה שמלה צבעונית הדוקה במותניים ונועלת נעלי עקב. לדברי הלמן, שהשתיתה את רוב ממצאיה על עיתונות התקופה, מקומה המרכזי של החברה הבורגנית ביישוב המתחדש בא לידי ביטוי מובהק דווקא בחקר הלבוש (עמ' 46).

דיון מאלף שמבחין בין ביגוד לאפנה נפרש בפרק השני של הספר. הלמן בוחנת את חקר האפנה בעולם המערבי ומצביעה על חדירת רוחות האפנה הפריזאית והאמריקנית לרחוב הישראלי. היא מציגה בקצרה את אפנאיות הצמרת של היישוב וסוקרת את מדורי האפנה בעיתונות העברית בארץ. מחד גיסא המחברת מדגישה עד כמה הצטמצם ייצור הטקסטיל בארץ בעקבות מלחמת העצמאות ועקב משטר הצנע, שהוכרו בראשית

משקף את הלכי הרוח של התקופה ואת הציפייה להתערות בחברה הישראלית. מעקב צמוד אחר שלכי המרת בגדי הגלות בבגדי ארץ-ישראל, שנעדר מהספר, עשוי לתרום רבות להבנת תהליך הקליטה שעברו יוצאי הגלויות מן המזרח שכנו את ביתם החדש במדינת ישראל. המרת הלבוש תוארה לא אחת בספרי זיכרונות של עולים, וחקר פרטני של תהליך זה עשוי היה לתרום למחקרה של הלמן ממד עומק משמעותי.

הפרק השישי מוקדש לדיון בלבוש של חברי הקיבוצים. הלמן מציינת בפתח דבריה כי 'למרות חלקם הקטן מבחינה מספרית – הם משמשים מקרה מבחן מאלף לבחינת הקשר שבין אידיאולוגיה לבין ביגוד' (עמ' 179). למעשה כמעט אין הברל בין בגדי העבודה של הקיבוצניק, בגדי היום-יום, לבין דגם הלבוש הפשוט שנדון בפרקים הראשונים, אך הדיון בקיבוץ עוסק גם בסוגיה המעניינת של בגדי השבת. הלמן אינה מרחיבה בביאור המושג אלא מציינת בקצרה: 'בגדי חגג והפנאי של החברים'. הביטוי בגדי שבת לקוח כמובן מההווי הדתי-הגלותי של החברים, שרובם גדלו בבתים שומרי מצוות שהייתה נהוגה בהם הפרדה קפדנית בין בגדי חול לבגדי שבת, כדי 'להבריל בין קודש לחול'. למיטב זיכרוני הפרדה מעין זו הייתה קיימת גם בשנות הארבעים של המאה העשרים בפרהסיה של המושבות, כפי שמשקף למשל מהפופולריות של סיפור הילדים הנודע 'שמלת השבת של חנה'לה'. אולם בשנות החמישים הלך ונעלם הנהוג של לבוש חגיגי לימי שבת, ועבור רבים הפכה שבת לסוף שבוע, והלבוש המיוחד שילדות קטנות נהנה להתהדר בו הומר בלבוש ספורטיבי המיועד לטיולים. מעקב אחר המרת בגדי השבת בבגדי פנאי, הן בחברה הישראלית בכללותה והן בחברה הקיבוצית, יכול היה להוסיף להבנת התמורות בתפיסת השבת בישראל.

הנוקשים צמחה במדינת ישראל שכבה חברתית קטנה ועיליתנית שהשכיחה ליצור לה אורחות חיים של פאר ולנתן את תפיסת השוויון ששרר ביישוב.

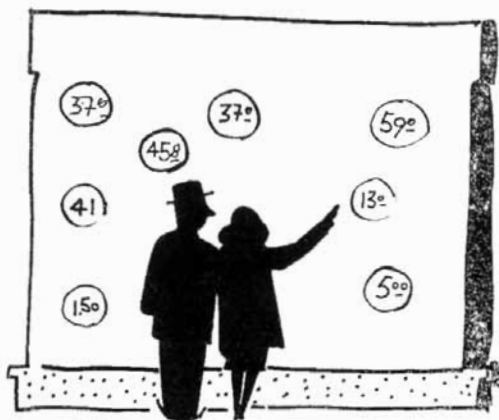
עדות נוספת לקיומה של שכבת עילית חברתית בעלת הון שאימצה את האפנה המערבית הפורחת עולה מהפרק הרביעי, שעוסק בפירוט יתר בתפיסות יופי של נשים, בטיפולים קוסמטיים ובאיפור. הלמן מדגישה שתפיסות היופי ושיטות ההתייפות יובאו ישירות מאירופה. יש בכך להעיד על התפיסה שרווחה בציבור בשנות החמישים בדבר ההגמוניה של הצביון האשכנזי החילוני של החברה הישראלית. תפיסה זו באה לידי ביטוי חד בהתייחסות של חברת היישוב אל יוצאי ארצות האסלאם שעלו לארץ, ובמיוחד בהסתייגות מסממנים חיצוניים של הופעה דתית שנתפסה כגלותית – פאות וציציות.

תרבויות אחרות, של ערבים, חרדים ועולים חדשים, נדונות גם בפרק החמישי, שכותרתו 'תרבויות משנה'. בניגוד לתפיסה הפלורליסטית הרווחת במאה העשרים ואחת, בעשור הראשון לקיומה של המדינה רווחה בה כמיהה לממלכתיות ולאחדות, בהתאם למדיניותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון. הכינוי תרבויות משנה משקף את תפיסתם של בני התקופה ואת יחסם לאחרים. דיונה של הלמן בערבים, בעולים החדשים שבאו מגלויות רבות ובחרדים הוא קצר יחסית ומאכזב. אמנם אפשר להעריך שהמקורות ההיסטוריים ששימשו אותה, קרי עיתונים, לא שיקפו בהרחבה את הלבוש האתני המגוון, ועל כן סקירתו בספר מצומצמת ביותר. המחברת מדגישה את חשיבות המרת בגדי הגלות בבגדי המולדת, אקט שביטא התערות במדינה החדשה, אך היא ממעטת בתיאור תרבויות הלבוש שאפיינו את ההוויה השונה של העולים. הדיון הקצר בלובשי הבגדים שלא נמנו עם מי שלבשו בגדים פשוטים או מהוגנים, נמצא

אי אפשר להעריך כראוי את ספרה של הלמן ללא התייחסות למאות התצלומים, האיורים והקריקטורות המעטרים את דפיו. המחברת אספה אוצר בלום של תמונות, שמדגימות היטב את תרבות הלבוש בארץ. בצד תמונות של תצוגות אפנה שמוכיחות שגם בשנות החמישים אפשר היה להתלבש בארץ כמו בבירות האפנה העולמית, יש תצלומים מעניינים של עולי ארצות האסלאם, כגון תצלום של עולים המתוודעים לראשונה לנעליים עם שרוכים או תצלום של עולים מיטלטלים עם צרורותיהם בתחנת אוטובוס בעפולה. עניין מיוחד יש בקריקטורות, שמתעדות לא רק את הלבוש, אלא גם את יחס בני התקופה ללובשים אותו. לדוגמה באחת הקריקטורות נראה מנהל בית חרושת בקיבוץ הלבוש בשבת בבגדי פועל ועסוק ברחיצת כלים במטבח הקיבוצי ולעומתו מכר שלו שעוטה לבוש מהוגן, והצופה בציור הפגישה בין השניים תוהה להיכן נעלמו הברדלי המעמדות. ציור אחר מציג את ההברלים בינו לבינה באמצעות זוג שצופה בשקיקה בחלון ראווה של חנות לבגדי נשים: היא רואה את השמלות המהודרות, והוא רואה את תגי המחיר שלהן; גם בשנות החמישים נחשבה

יתר פרקי הספר עוסקים בבגדי עבודה ומדים, בחדירת אפנה אמריקנית לארץ ובניסיונות לעצב לבוש לאומי. דיון בכגד הלאום הוביל את הלמן לעיסוק מעמיק בשאלה תאורטית חשובה: האם הלאום הוא המצאה מודרנית או שמא התקיימו לאומים גם לפני כן? היא מציינת כי 'במקרים מסוימים תחום הביגוד מוכיח את הטענה שעל פיה הלאומיות המודרנית התבססה על זהויות מקומיות ואתניות הקיימות מכבר, ובמקרים אחרים הוא מדגים את הטענה ההפוכה, שעל פיה הלאומיות היתה תופעה חדשה שאך התיימרה להיות תופעה בעלת שורשים עתיקים' (עמ' 282). הלמן אף סוקרת בעניין רב את הניסיונות ליצור בגד לאומי עברי, למשל במאי 1955 כונסו בירושלים ציירים, במאים, שחקניות ואחרים והוטל עליהם להציע שמלה לאומית עממית. מסתבר שהחברה הישראלית לא השכילה לעצב בגד לאומי בגלל מורכבותה הרבה ובשל הקושי למצוא דגם שייצג את כל רבדיה. הלמן אף מאזכרת את תחרות בחירת 'נערת ישראל', תחרות שבבסיסה הייתה ההנחה שמאפיינים חיצוניים מובהקים מייצגים את העבדייה החדשה.

א' קאופמן,
מתוך
'פינת צחוק',
דבר השבוע,
21 באפריל 1950

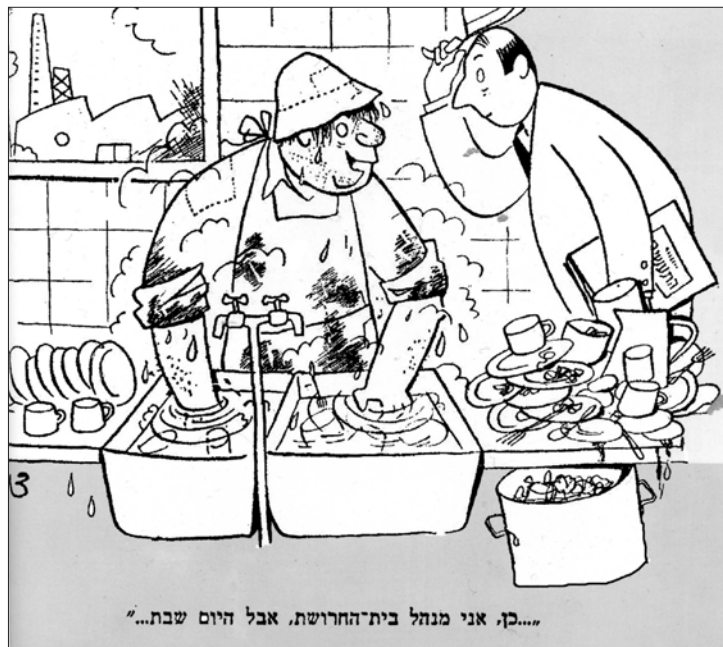

מה שהוא רואה...

מה שהיא רואה...

קאופמן

...כן, אני מנהל בית־החרושת, אבל היום שבת..."

דן גלברט,
 'פנימי בהחלט'
 (באדיבות ארכיון
 'השומר הצעיר',
 יד יערי, גבעת־חביבה)

ושבזכותם צמחה מדינה המשמרת קולות רבים ומגוונים? אכן השאלה שהוצגה בפתח הסקירה, מה התוכנות החדשות שחקר הלבוש מקנה לנו, נענית במידה רבה, אך מתוך כך עולה שפע שאלות חדשות, כגון עד כמה אפשר להשתמש בעיתונות כאמצעי המשמר את צביונה של תקופה? ועד כמה אפשר להשתמש בפרמטר אחד – לבוש ואפנה – כאמצעי לבחון את חיי היום־יום של תקופה?

האישה לצרכנית המובהקת, והגבר נחשב למפרנס המובהק.

מסקנתה המסכמת של הלמן היא שחקר הלבוש בראשית ימיה של המדינה מוכיח כי 'האתוס הממלכתי, למרות מעמדו ההגמוני במישור העקרוני, לא הצליח לגייס בפועל את כלל האומה' (עמ' 307). אולם האם אי הצלחה זו מעידה על כישלון? ושמה היא מעידה על עצמת המגזרים השונים באומה, שייחודם לא טושטש,